

e-ISSN 3060-5059

DOI: 10.67227

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in
Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 10

2026

Founded in 2024

publishscience.uz

publish_science_journal@mail.ru

PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

MODALLIKNING IJTIMOY-LISONIY XUSUSIYATLARI VA ULARNI BELGILOVCHI OMILLAR

Yodgorova Zebo G'afforovna

Qarshi davlat universiteti, dotsent, (PhD).

e-mail: zebiya.yedgarova@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-3921-3105>

Annotatsiya.

Maqolada modallikning sotsiolingvistik xususiyatlari va uning nutqda namoyon bo'lishiga ta'sir etuvchi omillar tahlil qilinadi. So'zlovchining yoshi, genderi, ijtimoiy maqomi, kommunikativ vaziyat va ijtimoiy-madaniy muhitning modal vositalarni tanlashdagi o'rni yoritiladi. Shuningdek, epistemik va deontik modallik misolida modal birliklarning qo'llanishi lingvistik hamda ekstralingvistik omillar bilan bog'liqligi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: modallik, sotsiolingvistika, ijtimoiy variativlik, modal vositalar, epistemik modallik, deontik modallik, ijtimoiy maqom, kommunikativ vaziyat, nutq strategiyasi.

СОЦИАЛЬНО-ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ МОДАЛЬНОСТИ И ФАКТОРЫ, ИХ ОПРЕДЕЛЯЮЩИЕ

Ёдгорова Зебо Гаффоровна

Каршинский государственный университет, доцент, (PhD).

Аннотация.

В статье анализируются социолингвистические особенности модальности и факторы, влияющие на её проявление в речи. Рассматривается роль возраста, гендера, социального статуса говорящего, коммуникативной ситуации и социокультурной среды в выборе модальных средств. Кроме того, на примере эпистемической и деонтической модальности обосновывается взаимосвязь употребления модальных единиц с лингвистическими и экстралингвистическими факторами.

Ключевые слова: модальность, социолингвистика, социальная вариативность, модальные средства, эпистемическая модальность, деонтическая модальность, социальный статус, коммуникативная ситуация, речевая стратегия.

SOCIOLINGUISTIC FEATURES OF MODALITY AND THE FACTORS DETERMINING THEM

Yodgorova Zebo G'afforovna

Karshi State University, Associate Professor, (PhD).

Abstract.

This article analyzes the sociolinguistic features of modality and the factors influencing its manifestation in speech. It examines the role of the speaker's age, gender, social status, communicative situation, and sociocultural environment in the selection of modal expressions. Furthermore, using epistemic and deontic modality as examples, the study demonstrates the relationship between the use of modal expressions and linguistic and extralinguistic factors.

Keywords: modality, sociolinguistics, social variation, modal expressions, epistemic modality, deontic modality, social status, communicative situation, speech strategy.

Kirish. Til jamiyatdan tashqarida mavjud bo'la olmaydi. Til birliklarining tanlanishi va qo'llanishi so'zlovchining individual lisoniy imkoniyatlari bilangina emas, balki uning jamiyatdagi o'rni, yoshi, ijtimoiy maqomi, suhbatdosh bilan munosabati hamda muayyan kommunikativ vaziyat bilan ham belgilanadi. Shu sababli til hodisalarini ijtimoiy kontekstdan ajratilgan holda o'rganish ularning funksional mohiyatini to'liq ochib bera olmaydi.

Mazkur holat modallik kategoriyasida ayniqsa yaqqol namoyon bo'ladi. So'zlovchi biror harakatni amalga oshirish zarurligini must, have to, should, need to kabi turli vositalar bilan ifodalashi mumkin. Biroq muayyan vaziyatda aynan qaysi vositaning tanlanishi faqat grammatik qoidalar bilan belgilanmaydi. So'zlovchining adresatga nisbatan mavqeyi, ular o'rtasidagi ijtimoiy masofa, kommunikativ maqsad, nutqning rasmiy yoki norasmiyligi kabi omillar ham modal birlik tanloviga ta'sir ko'rsatadi.

Shu jihatdan modallikni sotsiolingvistik nuqtayi nazardan o'rganish modal vositalarning jamiyatdagi real kommunikativ faoliyatda qanday ishlatilishini aniqlash imkonini beradi. R. Macaulayning yosh, gender va ijtimoiy sinf asosida olib borgan tadqiqoti ham modal birliklarning qo'llanishida ijtimoiy variativlik mavjudligini ko'rsatadi [4; B. 96–100]. Biroq bunday variativlikni birgina ijtimoiy omil bilan izohlash mumkin emas. Modal vositalarning qo'llanishi ko'pincha ijtimoiy va kommunikativ omillarning o'zaro ta'siri natijasida yuzaga keladi.

Sotsiolingvistika til va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarni, xususan, til birliklarining turli ijtimoiy guruhlar va kommunikativ vaziyatlarda qo'llanishidagi farqlarni tadqiq etadi. Ushbu nuqtayi nazardan modallik ham ijtimoiy variativlikka ega lisoniy hodisa sifatida namoyon bo'ladi.

Modal vositalar orqali so'zlovchi nafaqat voqelikning mumkinligi, zarurligi yoki ehtimolligini ifodalaydi, balki o'zining suhbatdoshga nisbatan ijtimoiy pozitsiyasini ham bilvosita namoyon qiladi. Masalan:

You must finish the report today.

You should finish the report today.

You could finish the report today.

Ushbu gaplarda umumiy propozitsional mazmun — hisobotni yakunlash — saqlanadi. Biroq *must*, *should* va *could* birliklarining tanlanishi natijasida majburiyatning darajasi, so'zlovchining kommunikativ pozitsiyasi va adresatga ko'rsatilayotgan bosim darajasi o'zgaradi. Demak, modal vositalarning tanlanishi so'zlovchining "nima demoqchi ekanligi" bilangina emas, balki "kimga", "qanday vaziyatda" va "qanday ijtimoiy munosabat doirasida" gapirayotgani bilan ham bog'liq.

Modallikning ushbu xususiyati uning pragmatik va sotsiolingvistik tabiatini bir-biriga yaqinlashtiradi. Pragmatik yondashuv modal birlikning muayyan nutqiy vaziyatdagi kommunikativ vazifasini o'rgansa, sotsiolingvistik yondashuv ushbu tanlovning ijtimoiy sabablarini aniqlashga xizmat qiladi.

Modal vositalarning tanlanishiga ta'sir etuvchi asosiy omillardan biri kommunikantlarning ijtimoiy maqomi va ular o'rtasidagi hokimiyat munosabatidir. Ayniqsa, deontik modallikda ushbu omil muhim ahamiyat kasb etadi.

Deontik modallik majburiyat, ruxsat, taqiq va zaruriyat kabi ma'nolarni ifodalaydi. Bunday ma'nolarning kommunikativ kuchi ko'p jihatdan so'zlovchining adresatga nisbatan qanday ijtimoiy huquq yoki vakolatga ega ekaniga bog'liq. Masalan, rahbar xodimga: "*You must complete this task today*" deyishi tabiiy kommunikativ vaziyat sifatida qabul qilinishi mumkin. Aksincha, quyi lavozimdagi xodimning rahbarga xuddi shu shaklda murojaat qilishi muayyan vaziyatlarda haddan tashqari kategorik yoki kommunikativ me'yorlarga nomuvofiq tuyulishi mumkin. U bunday vaziyatda: "*Could we perhaps complete this tomorrow?*" yoki "*Would it be possible to complete this tomorrow?*" kabi yumshatilgan modal konstruksiyalardan foydalanishi ehtimoli yuqori.

S. Winter va P. Gärdenfors modal birliklarning semantikasini kommunikantlar o'rtasidagi hokimiyat strukturalari bilan bog'lab tahlil qiladilar. Ularning fikricha, ayniqsa, deontik modallikda modal ifodaning talqini kommunikantlarning tegishli harakatga bo'lgan munosabati va ular o'rtasidagi kuch munosabatlari bilan uzviy bog'liq [6; B. 137–140].

Shunday qilib, **ijtimoiy maqom → kommunikativ vakolat → modal kuch** munosabati yuzaga keladi. So'zlovchining ijtimoiy vakolati yuqori bo'lgan holatlarda kuchli deontik shakllardan foydalanish imkoniyati ortishi mumkin. Biroq bu munosabat mutlaq qonuniyat emas. Institutsional muhit, madaniyat, kommunikativ maqsad va shaxslararo munosabat ham modal tanlovga ta'sir ko'rsatadi.

Sotsiolingvistik tadqiqotlarda yosh til variativligini belgilovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Turli avlod vakillari tilning grammatik va leksik imkoniyatlaridan bir xil tarzda foydalanmasligi mumkin. Bu holat modal vositalarning qo'llanishida ham kuzatiladi.

R. Macaulayning ingliz nutqi materiallari asosidagi tadqiqotida kattalar va o'smirlar nutqida modal yordamchi fe'llarning qo'llanish chastotasida farqlar aniqlangan. Tadqiqotda o'smirlar modal yordamchi fe'llardan kattalarga qaraganda ko'proq foydalangani qayd etiladi [4; B. 108–111].

Yosh omilining modallikka ta'siri diaxronik korpus tadqiqotlarida ham kuzatiladi. P. Baker va F. Heritage British National Corpusning 1994 va 2014-yilgi og'zaki nutq materiallarini qiyoslab, *may* modal fe'llining qo'llanishini yosh guruhlari kesimida o'rganganlar. Natijalar modal vositalardan foydalanish yosh guruhlari va tarixiy davrga qarab o'zgarishi mumkinligini ko'rsatadi [1; B. 562–570].

Bunday natijalar yoshni faqat biologik ko'rsatkich sifatida emas, balki muayyan avlodning kommunikativ tajribasi va til me'yorlarini o'zida aks ettiruvchi sotsiolingvistik parametr sifatida baholash zarurligini ko'rsatadi. Shuningdek, yosh bilan bog'liq farqlarni avtomatik ravishda doimiy avlodlararo tafovut deb qabul qilish ham to'g'ri emas. Muayyan modal shaklning ko'p yoki kam ishlatilishi yosh effekti, avlod effekti yoki til tizimida davom etayotgan tarixiy o'zgarish bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Shu sababli yosh omilini o'rganishda sinxron va diaxron ma'lumotlarni birgalikda hisobga olish maqsadga muvofiq.

Gender va til munosabati sotsiolingvistikaning keng o'rganilgan masalalaridan biridir. Modal vositalar, ayniqsa, epistemik ma'nolar, yumshatish strategiyalari va nutqiy ishonch darajasining ifodalanishi gender tadqiqotlarida alohida ahamiyat kasb etadi.

J. Holmes epistemik modallik bilan bog'liq *hedges* va *boosters*, ya'ni nutqiy fikrning qat'iylik darajasini pasaytiruvchi yoki kuchaytiruvchi vositalarning kommunikativ funksiyalarini tadqiq etgan. Uning yondashuvida bunday vositalar faqat noaniqlik belgisi emas, balki nutq aktining illokutiv kuchini boshqarish vositasi sifatida ham namoyon bo'ladi [2; B. 345–355].

Masalan: *I think this is correct.*

This is probably correct.

This must be correct.

This is definitely correct.

Mazkur konstruksiyalarda so'zlovchining propozitsiyaga nisbatan ishonch darajasi turlicha ifodalanagan. Biroq bunday birliklarning qo'llanishini faqat so'zlovchining genderiga bog'lash metodologik jihatdan bir tomonlama bo'lar

edi. Kommunikativ vaziyat, suhbat mavzusi, ijtimoiy maqom, nutq janri va kommunikantlar o'rtasidagi munosabat ham muhim rol o'ynaydi.

R. Macaulay tadqiqotida ayol respondentlar epistemik modal vositalarning ko'pchilik qo'llanish holatlarini tashkil qilgani aniqlangan. Shu bilan birga, tadqiqot natijalari modal birliklardagi variativlik ayrim hollarda gender yoki ijtimoiy sinfdan ko'ra suhbat mavzusiga ko'proq bog'liq ekanini ham ko'rsatadi [4; B. 102–105].

Demak, *“ayollar ko'proq modal vosita ishlatadi”* yoki *“erkaklar kategorikroq gapiradi”* kabi umumlashtiruvchi xulosalardan ehtiyot bo'lish zarur. Genderning modal nutqqa ta'siri boshqa sotsiolingvistik va kontekstual omillar bilan o'zaro bog'liqlikda tahlil qilinishi kerak.

Sotsiolingvistikada ijtimoiy sinf yoki ijtimoiy guruh til variativligini belgilovchi an'anaviy o'zgaruvchilardan biri hisoblanadi. Biroq modallik sohasida uning ta'siri har doim ham bir xil darajada namoyon bo'lmaydi.

Macaulay tomonidan amalga oshirilgan miqdoriy tadqiqotda yosh, gender va ijtimoiy sinf omillari birgalikda o'rganilgan. Natijalarga ko'ra, statistik jihatdan sezilarli tafovutlarning eng kam qismi ijtimoiy sinf bilan bog'langan, yoshga oid farqlar esa nisbatan ko'proq kuzatilgan [4; B. 108].

Bu natija muhim metodologik xulosaga olib keladi: modal vositalarning ijtimoiy shartlanganligini tahlil qilishda birgina ijtimoiy parametрни sabab sifatida ko'rsatish yetarli emas. Masalan, *could, would, may* yoki *must*ning qo'llanish chastotasidagi farq ijtimoiy sinfga aloqador bo'lishi mumkin, lekin bu farq suhbat mavzusi, yosh, institutsional rol yoki kommunikativ vaziyat ta'sirida ham yuzaga kelishi mumkin. Shu sababli zamonaviy sotsiolingvistik tahlilda ijtimoiy omillarni izolyatsiyalangan holda emas, balki o'zaro kesishuvchi parametrlar sifatida o'rganish samaraliroqdir.

Modallikning sotsiolingvistik shartlanganligini belgilovchi eng muhim omillardan biri **kommunikativ vaziyat**dir. Bir shaxs turli vaziyatlarda turlicha modal strategiyalardan foydalanishi mumkin. Masalan, universitet o'qituvchisi talabalarga: *“You must submit your assignments by Monday.”* deyishi mumkin. Biroq u hamkasbiga: *“Could you possibly send me the document by Monday?”* shaklida murojaat qilishi ehtimolga yaqin.

Har ikkala holatda ham maqsad adresatdan muayyan harakatni talab qilishdir. Biroq kommunikantlarning ijtimoiy roli va o'zaro munosabati o'zgargani sababli modal vosita va nutqiy strategiya ham o'zgaradi. Bu yerda rasmiylik darajasi, ijtimoiy masofa, kommunikativ maqsad, suhbat mavzusi va adresat bilan munosabat bir vaqtning o'zida ta'sir ko'rsatadi.

Macaulayning tadqiqotidagi muhim natijalardan biri ham modal birliklarning variativligi ayrim holatlarda ijtimoiy sinf, yosh yoki genderdan ko'ra nutq mavzusi bilan kuchliroq bog'langanidir. Bu esa modallikning sotsiolingvistik tadqiqida kontekstni ikkinchi darajali omil sifatida emas, balki asosiy tahlil parametrlaridan biri sifatida ko'rish zarurligini ko'rsatadi.

Modallikning sotsiolingvistik xususiyatlarini madaniy me'yorlardan ajratib bo'lmaydi. Jamiyatda iltimos qilish, buyruq berish, maslahat berish, ruxsat so'rash yoki fikrga qo'shilmaslikning ijtimoiy jihatdan maqbul shakllari mavjud.

Muayyan madaniyatda yuqori maqomdagi shaxsning to'g'ridan-to'g'ri deontik shakllardan foydalanishi me'yoriy hisoblanishi mumkin. Boshqa kommunikativ madaniyatda esa ayni maqsad bilvosita yoki yumshatilgan modal vositalar orqali ifodalanishi mumkin.

Y. Panning Xitoydagi rasmiy kommunikativ vaziyatlar bo'yicha tadqiqotida mansab darajasi xushmuomalalik strategiyalariga ta'sir ko'rsatuvchi asosiy ijtimoiy omil sifatida aniqlangan; gender va yoshning ta'siri esa aynan ushbu institutsional kontekstda nisbatan cheklangan [5; B. 474–477].

Mazkur holat modal va pragmatik vositalarni talqin qilishda madaniyat va institutsional kontekstning ahamiyatini ko'rsatadi. Bir jamiyat yoki kommunikativ guruh doirasida aniqlangan sotsiolingvistik qonuniyatni boshqa jamiyatga bevosita tatbiq qilish metodologik jihatdan ehtiyotkorlikni talab qiladi.

Yuqoridagi tahlillar asosida modallikning sotsiolingvistik voqelanishini quyidagi munosabat orqali ifodalash mumkin: *SO'ZLOVCHI → IJTIMOY XUSUSIYATLAR → KOMMUNIKATIV VAZIYAT → MODAL TANLOV → PRAGMATIK TA'SIR*.

Bunda so'zlovchining ijtimoiy xususiyatlariga uning yoshi, genderi, ijtimoiy va professional maqomi kiradi. Kommunikativ vaziyat esa adresat bilan munosabat, hokimiyat masofasi, rasmiylik darajasi, nutq mavzusi va kommunikativ maqsad kabi parametrlarni qamrab oladi.

Biroq ushbu omillarni bir-biridan mustaqil determinantlar sifatida emas, o'zaro ta'sirlashuvchi tizim sifatida talqin qilish lozim. Masalan, yoshning modal tanlovga ta'siri rasmiy va norasmiy nutqda bir xil bo'lmasligi mumkin; genderga oid farqlar esa suhbat mavzusi yoki professional maqom ta'sirida kamayishi yoki kuchayishi mumkin.

Shu nuqtayi nazardan, modallikning sotsiolingvistik shartlanganligini so'zlovchining ijtimoiy xususiyatlari, kommunikantlar o'rtasidagi ijtimoiy munosabat va nutq vaziyati ta'sirida modal ma'nolar hamda ularni ifodalovchi vositalarning variativ tanlanishi sifatida izohlash mumkin.

Bunday ta'rif modallikning grammatik va semantik tabiatini inkor qilmaydi, aksincha, modal ma'noning real kommunikatsiyada qanday ijtimoiy qiymat kasb etishini ochib beradi.

Modallikning sotsiolingvistik tahlili uning faqat grammatik yoki semantik kategoriya emasligini, balki ijtimoiy kontekst bilan uzviy bog'liq lisoniy hodisa ekanligini ko'rsatadi. Modal vositalarning tanlanishiga so'zlovchining yoshi, genderi, ijtimoiy va professional maqomi, kommunikantlar o'rtasidagi hokimiyat masofasi, nutq mavzusi, kommunikativ vaziyat hamda madaniy me'yorlar ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga, mazkur omillardan birortasini modal tanlovning mutlaq va yagona sababi sifatida baholash maqsadga muvofiq emas. Empirik tadqiqotlar bir vaziyatda yosh omili, boshqa vaziyatda ijtimoiy maqom yoki kommunikativ mavzu ustun ahamiyat kasb etishi mumkinligini ko'rsatadi. Demak, modallikning sotsiolingvistik variativligi ko'p omilli hodisa sifatida o'rganilishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Baker P., Heritage F. How to Use Corpus Linguistics in Sociolinguistics: A Case Study of Modal Verb Use, Age and Change Over Time // The Routledge Handbook of Corpus Linguistics. – 2nd ed. / ed. by A. O'Keeffe, M. J. McCarthy. – London: Routledge, 2022. – URL: <https://www.open-access.bcu.ac.uk/12268/>
2. Holmes J. Modifying Illocutionary Force // Journal of Pragmatics. – 1984. – Vol. 8, No. 3. – URL: <https://www.semanticscholar.org/paper/MODIFYING-ILLOCUTIONARY-FORCE-Holmes/ed797715228b29b8f3392c2ab995fb6dca75aabe>
3. Holmes J. Hedges and Boosters in Women's and Men's Speech // Language & Communication. – 1990. – Vol. 10, No. 3. – P. 185–205. – URL: https://www.academia.edu/2311466/Hedges_and_boosters_in_womens_and_mens_speech
4. Macaulay R. K. S. Talk That Counts: Age, Gender, and Social Class Differences in Discourse. – Oxford: Oxford University Press, 2005. – URL: https://books.google.ru/books?id=WHw8DwAAQBAJ&redir_esc=y
5. Pan Y. Power Behind Linguistic Behavior: Analysis of Politeness Phenomena in Chinese Official Settings // Journal of Language and Social Psychology. – 1995. – Vol. 14, No. 4. – DOI: [10.1177/0261927X950144007](https://doi.org/10.1177/0261927X950144007).
6. Winter S., Gärdenfors P. Linguistic Modality as Expressions of Social Power // Nordic Journal of Linguistics. – 1995. – Vol. 18, No. 2. – URL: <https://www.semanticscholar.org/paper/Linguistic-Modality-as-Expressions-of-Social-Power-Winter-Gärdenfors/556e165a1ef0a2adfebc5ad31dcb9b7905ee91be>